
Iz povijesti balneoklimatologije u Hrvatskoj

Vesna Budišin¹, Davorka Rosić²

¹ Poliklinika Medikol, D. Mandla 7, Zagreb

² Specijalna bolnica za medicinsku rehabilitaciju Lipik,
M. Terezije 13, Lipik

Adresa za dopisivanje:
Vesna Budišin, dr.med
Poliklinika Medikol, D. Mandla 7, 1000 Zagreb
e-mail: vesna.budisin@medikol.hr

Sažetak

Balneoklimatologija je medicinska disciplina koja se počela razvijati sredinom druge polovice 19. stoljeća u Hrvatskoj. Razvoj balneoklimatologije na hrvatskoj obali počinje 1875. godine na preporuku bečkih liječnika (Julius Glax, Theodora Billroth, Max Oertel).

Veliki uspjeh za razvoj balneoklimatologije bio je IV. kongres 1904. godine austrijskih balneologa pod vodstvom prof. dr. Juliusa Glaxa kao i IV. međunarodni kongres talasoterapije 1908. godine u Opatiji.

Na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1937. godine počela su prva predavanja iz balneoklimatologije i fizikalne terapije u okviru Neurološkopsihijatrijske klinike zahvaljujući predstojniku klinike prof. dr. Radoslavu Lopašiću. U kabinetu prof. dr. Lopašića polagali su se i prvi specijalistički ispiti iz balneoklimatologije i fizikalne terapije 1939. godine.

Balneološko-klimatološki institut „Dr. Vladimir Franković“ osnovan je 28. kolovoza 1949. godine pri Ministarstvu narodnog zdravlja.

Najuspješniji i najplodniji period za balneoklimatologiju bio je od 1949. do 1999. godine. Tada je Balneološko klimatološki institut djelovao pri Zavodu za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju, u okviru Medicinskog fakulteta.

Ključne riječi: povijest medicine, XIX. i XX. stoljeće, balneoklimatologija, fizikalna medicina

From the history of balneoclimatology in Croatia

Abstract

Balneoclimatology is a medical discipline that began to develop in the middle of the second half of the 19th century in Croatia. By the recommendation of the Viennese physicians (Juliusa Glax, Theodora Billroth, Max Oertel), in 1875. begins the development of balneoclimatology on the Croatian coast.

Considerable success in the development of balneoclimatology were the IV. austrian balneology congress in 1904, led by prof Ph D Julius Glax, as well as IV. international congress of thalasootherapy in 1908 in Opatija.

At the Faculty of Medicine in Zagreb, in 1937 the first lectures from Balneoclimatology and Physical Therapy started in the Neurological-Psychiatric Clinic thanks to the Head of Clinic prof PhD Radoslav Lopašić. In the cabinet prof. Dr. Lopašić held also the first specialst examination of balneoclimatology and physical therapy in 1939.

Balneological and Climate Institute "Dr. Vladimir Franković" was founded on August 28, 1949 at the Ministry of Public Health.

The most successful and fertile period for balneoclimatology was from 1949 to 1999 when the Balneological Climatic Institute acted at the Department of Physical Medicine and Rehabilitation within the Faculty of Medicine.

Key words: history of medicine, XIX and XX century, balneoclimatology, physical medicine

Uvod

Klimatologija (grčki κλίμα - nagib, grčki λόγος - zanost) je prirodoslovna znanost koja proučava klimatske elemente i činitelje, njihova djelovanja, načine i rezultate primjene na zdrav i bolestan ljudski organizam (2,3,4).

Balneoklimatologija je medicinska disciplina koja se bavi izučavanjem djelovanja ljekovitih (mineralnih) voda i klimatskih ljekovitih činitelja nekog kraja na ljudski organizam i mogućnosti njihove primjene na poboljšanje zdravlja. Ima dugu tradiciju pomaganja osobama koje boluju od respiratornih i kardiovaskularnih bolesti, kroničnih oštećenja lokomotornog sustava, bolesti kože i drugih sustava (4).

Razvoj balneoklimatologije:

Sredinom druge polovice 19 stoljeća počinje se razvijati balneoklimatologija.

U prvom broju Liječničkog vijesnika za 1886. godinu nalazi se meteorološko izvješće od profesora Ivana Stožira "Meteorološko stanje u Zagrebu 1885

godine" kao prvi vid suradnje meteorologa i liječnika (5). Od 1. prosinca 1861. godine prof. Stožir vršio je sustavna meteorološka mjerenja i opažanja svaki dan u tri termina (u 7, 14 i 21 sat) punih 30 godina (radeći kao upravitelj), sve do umirovljenja 1891. godine. Sve prikupljene podatke svakodnevno je slao u Središnji meteorološki ured u Beču. Zaslužan je za postavljanje meteorološkog stupa na Zrinjevcu u Zagrebu (1884.), kao i za osnutak meteoroloških postaja na Medvednici, u Petrinji i Glini (6). Meteorološka izvešća redovno se nastavljaju objavljivati u Liječničkom vjesniku, sve do kraja 1892. godine (7).

Br. I. O ZAGREBU, MJESECA SJECNIA 1877. God. I.

LIEČNIČKI VIESTNIK.

Organ zbora liečnika kraljeviná Hrvatske i Slavonije

„Liečnički viestnik“ izlazi svaki mjesec po jedan put, te je namijenjen sborskim članovima. Za nečlanove predplaćuje se sa 5 kor. a. vr. na godinu kod sborskoga blagajnika Bra. Bauera. — Dopisi imaju se upravljati na predsjednika zbora

UVOD.

Sbor, u koji se domaći liečnici iz mnogih pokusa na pokon sabraše, započeo je svoj rad god. 1874., koji evo i na dalje nastavlja. Ovo kratko vrijeme svojega života osvjedočilo ga je, da će sbor uz sve napore i uz sve žrtve jedva do onih ciljeva doći, za kojima je pušao, ako si za rad ne utemelji posebno glasilo, koje bi u jedno bila znamenita veza između središnjih i vanjskih sborskih članova, spajajući što kriptičije jedne i druge u čvrstu radnu skupinu, da si tim povoljan uspjeh zajamči, koji polučiti nikakovi napori pojedinca nisu kadri.

Evo takovoga glasila! Sbor će liečnički kraljeviná Hrvatske i Slavonije nastojati tim glasilom prema zadaci, koja mu je namijenjena, unapređivati znanstvenu svoju struku i obće zdravstvo, a tako i stališke interese. Ono će dakle donošati članke iz svih grana liečničke znanosti, razpravljane u sborskih skupštinah. Pa pošto je ovomu sboru u pogledu obćega zdravstva po visokoj kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskoj a tako i po c. kr. krajiškoj vladi dozvoljen uvid u službene spise zdravstvenoga sadržaja, to će liečnički viestnik objavljivati kao razprave kr. zemalj. zdravstv. vieća, tako i zdravstvene zakone, naredbe i naputke, a osim toga i službene vesti o strukovnom osoblju i zemaljskom i obćin-skom. Liečnički će viestnik na dalje primćivati izvauke iz zapisnika sborskih sjednica, razpravljati dnevna pitanja, u koliko se tiču liečničke struke, pa donošati dopise, kojim bude svrha unapriediti družtv. ciljeve.

List će ovaj izlaziti svakoga mjeseca po jedan put, te će ubi-zati za sada cio tiskovni arak u osimni, a nadje li odziva i dovoljno podpore, to će mu se obseg prema tonu povećati.

Odbor.

Naslovna stranica prvog broja Liječničkog vjesnika

Od 1892. godine, upravitelj meteorološkog opservatorija u Zagrebu bio je svjetski poznati hrvatski znanstvenik, akademik Andrija Mohorovičić (po kome se zove krater na Mjesecu) koji je preuzeo nadzor i upravu nad svim meteorološkim postajama u tadašnjoj banskoj Hrvatskoj (8).

Razvoj balneoklimatologije na hrvatskoj obali počinje 1875. godine na preporuku bečkih liječnika (Julius Glax, Theodora Billroth, Max Oertel) (9).

Godine 1883. stiže u Opatiju prof. dr. Julius Glax (1846-1922), sveučilišni profesor, balneolog iz Beča, po nagovoru svog prijatelja Friedricha Juliusa Schulera, bečkog direktora Društva južnih željeznica. Gradnja južne željeznice Beč - Trst - Rijeka bila je povod otkriću grada Opatije, kao zimskog klimatskog lječilišta i ljetnog morskog kupališta i jednog od najpoznatijih ljetovališta Austro-Ugarske Monarhije. Prof. dr. Glax je postao glavni liječnik Opatije.

Prof. dr. Julius Glax (1846-1922)

Bio je zaslužan j i za razvoj grada Opatije (vodovod, kanalizacija, spalionica otpada, električni tramvaj Matulji - Opatija - Lovran), kao i za njen epitet Jadranske Nice . Godine 1887. prof. dr. Glax izrađuje plan klimatskog i morskog lječilišta Opatije. Definirao je zdravstvene standarde lječilišta Opatije, a 4. ožujka 1889. godine Opatija je proglašena prvim klimatsko morskim lječilištem na Jadranu (9,10,11).

Od 1884. godine Opatiju često posjećuje i svjetski tada poznati kirurg i „otac abdominalne kirurgije“ prof. dr. Theodor Billroth, koji je prepoznao mogućnosti klimatskog liječenja i talasoterapije. U kasnim godinama života stalno se nastanjuje u Opatiji u kojoj i umire 1887. godine (9,10,11).

Godine 1885. na otoku Lošinju je boravio sa sinom, tada poznati austrijski balneolog i klimatolog dr. Conrad Clar (1844.-1904.). Njegov sin je bolovao od grlobolje i bio uspješno izliječen nakon trodnevnog boravka na Lošinju. Dr. Clar je 1899. godine postao profesor balneologije i klimatoterapije te promicatelj ljekovitosti otoka Lošinja (12, 13,14).

Prof. dr. Leopold Schrotter Ritter von Kristelli austrijski je laringolog i internist koji je osnovao Katedru za laringologiju 1868.-te godine u Beču, nakon posjeta Opatiji ustanovio je ljekovitost aerosola. Dva puta je posjetio Lošinj i jednom otok Rab te kroz svoja predavanja i publikacije činio promidžbu ljekovitosti oba otoka (13,14).

Prof. dr. Ambroz Haračić je prirodoslovac koji je od 1880. godine provodio meteorološka mjerenja i opažanja 18 godina na svom rodnom otoku Malom Lošinju. Tablice meteoroloških opažanja Haračić je slao svaki mjesec u Beču, a ona su bila objavljivana svake godine u bečkim meteorološkim godišnjacima. Istovremeno s meteorološkim promatranjima započeo je sistematsko istraživanje vegetacije Lošinja. Na temelju njegovih istraživanja bečka je državna komisija 1892. godine Veli Lošinj i Mali Lošinj proglasila klimatskim lječilištem (13,14).

Austrijski nadvojvoda, član carske obitelji, zapovjednik austrougarske mornarice Carl Stephan iz dinastije Habsburg u parku šume Podjavori u Velom Lošinju 1885. godine gradi svoj zimovnik (rezidencijalni ljetnikovac). Uz vilu podiže i veliki perivoj. Danas je u njegovog vili smješteno lječilište (13,14).

Od početka 1891. godine u Crikvenici mr. ph. Ivan Polić redovito vodi meteorološke podatke i surađuje s Hidrometeorološkim zavodom u Zagrebu. Stoga se u Crikvenici osniva i otvara Meteorološka postaja. Svi meteorološki podaci su otada, tj. od 1891. do danas, pohranjeni i obrađeni su u Hidrometeorološkom zavodu u Zagrebu. Time je Crikvenica svrstana među tri najstarije meteorološke stanice u zemlji, ali je jedina na Jadranu koja od početka do danas ima obrađena i objavljena sva neprekidna vremenska motrenja (15).

Godine 1894. Dragutin Otto piše u Liječničkom vjesniku članak „Fiziološko utjecanje morskog zraka na naš organizam s osobitim obzirom na primorje“ (16).

Anton Stipaničić 1898. godine u Liječničkom vjesniku opisuje „Zračna lječilišta u Gorskom Kotaru“. Osnova njegovog tumačenja djelovanja srednjogorskog podneblja odgovara uglavnom današnjem stanju klimatologije (17).

Veliki uspjeh za razvoj balneoklimatologije bio je IV. kongres austrijskih balneologa 1904. godine pod vodstvom prof. dr. Juliusa Glaxa. Profesor Glax je organizirao i IV. međunarodni kongres talasoterapije 1908. godine u Opatiji, na kojem predaje i Mijo Kosić „Kopneni i morski vjetrovi u Hrvatskom Primorju i njihova profilaktičko - terapijska vrijednost“ (18).

Nakon Prvog svjetskog rata postavlja se empirička balneoklimatoterapija u Hrvatskoj na medicinsku bazu, liječnici raznih struka bilježe svoja opažanja kod liječenja na moru: Rafo Ferri (ftizeolog, pulmolog), Ernest Mayerhofer (pedijatar), Miloslav Delić (ortoped), Milan Berger (ginekolog), Andrija Car (okulist), Branko Dragišić (pedijatar), Đuro Orlić (internist), Silvije Novak (internist), Josip Glaser (psihijatar), Leo Trauner (balneolog), Vladimir Čepulić (ftizeolog) i drugi (19).

Krajem 19. i početkom 20. stoljeća brojne poznate osobe boravile su na hrvatskoj obali kao: austrijski car Franjo Josip I, britanski kralj Edward VIII i Wallis Simpson, Stjepan Radić, A. P. Čehov, Bernard Shaw, James Joyce, Isadora Duncan, Gustav Mahler, Giacomo Puccini, nobelovka Berta von Sutter, Paul Kuperweiser (koji je kupio Drijune) i mnogi drugi (11,20).

Od poznatih liječnika uz prof. dr. Glaxa i prof. dr. Theodora Billrotha, posjetitelji su bili i prof. dr. Robert Koch, njemački bakteriolog, prof. dr. Rudolf Virchow, njemački liječnik, „otac patologije“, biolog i političar (11,20). Hrvatsku obalu je sa svojom obitelji posjetio također poznati neuropsihijatar i prof. dr. Sigmund Freud, koji se je odmarao u Lovranu, a obišao je i Dubrovnik i Rab. Zanimale su ga narodne poslovice iz Dalmacije, a najviše mu se svidjela „ Udri brigu na veselje“ (11,20,21).

Balneološko-klimatološki institut neurološke klinike u Zagrebu 1938. godine uspostavlja prvi stručni kontakt Geofizičkog zavoda iz Zagreba i Hidrometeorološke službe iz Splita (19).

Na Medicinskom fakultetu u Zagrebu 1937. godine počela su prva predavanja iz balneoklimatologije i fizikalne medicine u okviru Neurološkopsihijatrijske klinike. Zahvaljujući predstojniku klinike prof. dr. Radoslavu Lopašiću.

U njegovom kabinetu polagali su se i prvi specijalistički ispiti iz balneoklimatologije i fizikalne medicine 1939. godine.

Na II. sastanku Elektro-radiološke sekcije Zbora liječnika 1938. godine održano je niz predavanja iz područja balneoklimatologije. Među zapaženijim je bilo predavanje prof. dr. Radoslava Lopašića „Važnost balneoterapije u modernoj medicini“ (19).

Prof. dr. Radoslav Lopašić (1896 – 1979)

Za vrijeme II. svjetskog rata postojala je na zagrebačkom Medicinskom fakultetu Katedra za balneoklimatologiju, koju vodi od 1942. godine dr Jozo Budak. Godine 1943. izabran je za docenta, kasnije je postao i profesor (19,22).

Istra se nakon II. svjetskog rata priključuje Hrvatskoj. Time se bitno proširuje djelokrug naše talasoterapije (Opatija, Lovran, Rovinj) i balneologije (Istarske Toplice). Opatiji je vraćen status lječilišta, koji joj je još 1889. godine dao car Franjo Josip II, a koje je Italija ukinula proglašivši 1933. godine Opatiju turističkim mjestom trećeg reda (tzv. „luogo di soggiorno“)(19).

Veliki uspjeh je bio Međunarodni kongres za talasoterapiju, balneoterapiju i klimatologiju u Opatiji održan od 8. do 13. svibnja 1954. (23).

30. lipnja 1947. godine održana je osnivačka skupština Sekcije za reumatologiju, balneoklimatologiju i fizikalnu medicinu Zbora liječnika Hrvatske u Centralnoj reuma-sanitaci u Milatovićevoj ulici 3 u Zagrebu (24).

28. kolovoza 1949. godine osnovan je Balneološko-klimatološki institut pri Ministarstvu narodnog zdravlja NRH, sa sjedištem u Demetrovoj 18 u Zagrebu.

Inicijator i idejni pokretač instituta bio je dr Vladimir Franković uz podršku ministra narodnog zdravlja dr Aleksandra Koharevića. Prvi pokušaj osnivanja takvog instuta bio je 1871. godine kada je Matija Šporer iznio program balneološkog insituta u Rijeci, a 1876. godine ponovno ga je pokušao osnovati u Opatiji (24).

Godine 1952. godine Balneološko-klimatološki insitut izdaje svoj Godišnjak, knjižicu od 162 stranice, kojoj su urednici dr. Branko Haramustek, dr Stanko Miholić i dr Leo Trauner i koja je temelj za rad na području balneologije (24).

Od 1953. godine Balneološko-klimatološki institut prelazi u sastav tadašnje Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (danas Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti) i nastavlja rad pod nazivom Odjel za balneoklimatologiju Instituta za medicinska istraživanja JAZU, a 1958. godine prelazi u sastav Medicinskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu kao Zavod za balneoklimatologiju i fizikalnu terapiju. Školske godine 1960./61. osniva se na Medicinskom fakultetu Katedra za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju koja ulazi u sastav Zavoda za balneologiju i fizikalnu terapiju. Prema statutu Medicinskog fakulteta 1963. godine Balneološko-klimatološki institut dobiva novo ime Zavod za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju. Najuspješniji i najplodniji period za balneoklimatologiju u Hrvatskoj je bio od 1949. do 1999. godine, kada je Balneološko-klimatološki institut djelovao pri Zavodu za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju, u okviru Medicinskog fakulteta.

2008. godine promijenjen je naziv Instituta u Odjel za balneoklimatologiju koji djeluje pri Zavodu za zdravstvenu ekologiju i medicinu rada u Školi narodnog zdravlja „Andrija Štampar“ (24,25,26)

Šireći se i razvijajući se balneoklimatologija u Hrvatskoj uvijek je išla u korak sa znanošću.

Odbor za zdravstveni turizam i prirodne ljekovite činitelje Akademije medicinskih znanosti Hrvatske u suradnji s Hrvatskim liječničkim zborom i Lječilištem Veli Lošinj, organizirani od 2000. godine redovite godišnje znanstvenostručne simpozij pod nazivom "Lošinjska škola prirodnih ljekovitih činitelja". Prva lošinjska škola, održana 8. - 10. rujna 2000. godine i u kontinuitetu se održavala svake godine, zadnja je održana 12 -13. listopada 2017. godine, uz vodstvo prim. Gorana Ivaniševića, koji je uredio i svih osamnaest knjiga izlaganja sa znanstvenih skupova (27).

Akademija medicinskih znanosti Hrvatske u suradnji sa Specijalnom bolnicom za medicinsku rehabilitaciju Lipik i Hrvatskim društvom za balneoklimatologiju i prirodne ljekovite činitelje ILZ a, organizira od 2010. Balneološki skup „Dr. Ivan Šreter“, koji se u kontinuitetu održava svake godine u Lipiku. Posljednji je održan 25. svibnja. 2018. Urednik Knjiga izlaganja sa svih dosadašnjih skupova bio je prim. Oto Kraml.

Zaključak

Balneoklimatologija se počinje razvijati sredinom druge polovice 19. stoljeća. Nakon Prvog svjetskog rata postavlja se empirička balneoklimatoterapija u Hrvatskoj na medicinsku bazu, liječnici raznih struka bilježe svoja opažanja kod liječenja na moru.

Godine 1937. počela su prva predavanja iz balneoklimatologije i fizikalne medicine na Medicinskom fakultetu u Zagrebu, a 1939. polagali su se i prvi specijalistički ispiti iz balneoklimatologije i fizikalne medicine.

Balneološko-klimatološki institut „Dr. Vladimir Franković“ osnovan je 28. kolovoza 1949. pri Ministarstvu narodnog zdravlja. Godine 1958. prelazi u sastav Medicinskog fakulteta sveučilišta u Zagrebu kao Zavod za balneoklimatologiju i fizikalnu terapiju, a 1963. dobiva novo ime Zavod za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju.

Iz balneoklimatologije kroz povijest, razvila se fizikalna medicina i rehabilitacija.

Literatura

1. Novak R. Balneologija. Medicinska enciklopedija, Zagreb 1967; 1: 412-423.
2. Ivanišević G. Tradicionalne sastavnice fizikalne medicine i rehabilitacije: Prirodni ljekoviti činitelji i balneoklimatologija. U: Bobinac-Georgievski A, Domjan Z, Martinović Vlahović R, Ivanišević G. uz. Fizikalna medicina i rehabilitacija u Hrvatskoj. Zagreb: Hrvatski liječnički zbor, hrvatsko drništvo za fizikalnu medicinu i rehabilitaciju, Zagreb 2000; 289-296
3. Ivanišević G. Prirodni ljekoviti činitelji u medicini. U: Božidar Č, ur. Fizikalna i rehabilitacijska medicina. Zagreb: Medicinska naklada 2004; 159-161
4. Trauner L. Klimatologija. Medicinska enciklopedija 1968; 3: 700-704.
5. Liječnički vjesnik 1886; 1:19
6. <http://klima.hr/razno.php?id=zanimljivosti¶m=zn12042016> &HYPERLINK "http://klima.hr/razno.php?id=zanimljivosti¶m=zn12042016"param=zn12042016
7. Liječnički vjesnik 1892; 11: 196
8. https://hr.wikipedia.org/wiki/Andrija_Mohorovic
9. Trauner L. Razvoj balneoklimatologije u Hrvatskoj u posljednjih 80 godina. Iz hrvatske medicinske prošlosti. U: Grmek M.D. i Dujmušić S. Spomen knjiga zbora liječnika hrvatske, Zagreb 1954: 273
10. Fischinger A, Fischinger D, Janez Fischinger J. Health resort Opatija and its headmaster professor Julius Glax (1846.-1922.). Acta med-hist Adriat 2007; 5(1):43-54
11. Ivanišević P, Lešin M, Pleština Borjan I, Ivanišević M. Poznati liječnici koji su boravili na hrvatskoj obali na prijelazu u 20. stoljeće, Liječnički Vjesnik 2012; 134: 112-115
12. Ivanišević G. Veli Lošinj-morsko klimatsko lječilište u hrvatskomu zdravstvu i turizmu. Zagreb, Fiz. rehabil. med. 1996; 13 (3-4): 19-33
13. Ivanišević G. Talasoterapijsko lječilište u Velom Lošinju. Paediatrica Croatica 1997;41(3):185-8.
14. <http://www.ljeciliste-veli-losinj.hr/povijest>

15. Uremović V, Vukelić I, Gobić J. Počeci i razvoj talasoterapije i zdravstvenog turizma u Crikvenici. *Acta med-hist Adriat* 2006; 4(2):247-258
16. Otto D. Fiziološko utjecanje morskog zraka na naš organizam s osobitim osvrtom na primorje. *Liječnički Vjesnik, Zagreb* 1894; 4:49-55, 5: 65-71
17. Stipančić A: Zračna lječilišta u Gorskom Kotaru. Zagreb. *Liječnički Vjesnik*: 1898; 6: 213-215
18. Kostić M.: Kopneni i morski vjetrovi u Hrvatskom Primorju i njihova profilaktičko - terapijska vrijednost, Zagreb, *Liječnički Vjesnik* : 1909; 1: 1-4.
19. Trauner L. Razvoj balneoklimatologije u Hrvatskoj u posljednjih 80 godina. Iz hrvatske medicinske prošlosti. U: Grmek M.D. i Dujmušić S. Spomen knjiga zbornica liječnika hrvatske, Zagreb 1954; 274
20. Muzur A. Zlatna knjiga gostiju Opatije. Opatija : Turistička zajednica grada Opatije; 2008
21. Pejčković T. Priopćenje. Split, 2011
22. Simeon G. Četdeseta obljetnica smrti prof. dr. Joze Budaka (1902. - 1966.), Zagreb, *Fiz. rehabil. med.* 2006; 20 (3-4): 96-99
23. Šnajder J. Internacionalni kongres za talasoterapiju, balneologiju i klimatologiju u Opatiji, Zagreb, *Reumatizam* 1955; 5-6: 114-117.
24. Cattunar A, Mićović V, Doko-Jelinić J, Čepeljak R, Capak K. Šezdeseta obljetnica osnutka Balneološko - klimatološkog instituta Hrvatske. *Acta med-hist Adriat.* 2009; 7 (1): 101-122.
25. Čepeljak R. Sadašnje stanje balneoklimatologije u Hrvatskoj. *Balneoklimatologija* 1997; 1 (1) 2-4
26. Čurković B, Ivanišević G, Čepeljak R. Predlog ustroja i djelovanja Zavoda za Balneoklimatologiju i lječilišnu medicinu u Zagrebu, U: Ivanišević G. ur. *Zdravstveni i lječilišni turizam-metode i program: Vela Lošinj*. Akademija medicinskih znanosti, Zagreb. 2000: 201-208
27. Ivanišević G. Balneologija - od empirije do medicine utemeljene na dokazima. Zagreb, *Fiz. rehabil. med.* 2007; 21 (1-2): 158 -161